

Political Economy of Policymaking of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran in Currency Challenges Affected by External and Domestic Variables

Mohammad Saleh Mohammadi Tehrani PhD Student, Department of Political Science, Public Policy, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: Tehranim30@gmail.com

Bahram Sarmast Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Payam Noor University, Shahriar Branch, Shahriar, Iran. Email: Bahram.sarmast@gmail.com

Zohreh Poustinchi Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.. Email: poustinchi@azad.ac.ir.

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Currency Policymaking, Iran,
Economic Sanctions,
Preferential Currency

Article history:

Received 2025-1-13

Received in revised form

2025-4-15

Accepted 2025-6-14

Published Online

2025-6-21

ABSTRACT

One of the economic and political tools for imposing the demands of a country or, in other words, securing its interests by another country is the use of sanctions. In this case, a influential country in the world of politics and economics will be able to impose restrictions on a smaller and less influential economy, imposing economic and political costs on another country. This situation will take on more serious dimensions if other important economic and political players in the world join the large sanctioning country. The situation that is envisaged in the case of sanctions imposed on the Iranian economy is that in addition to the political dimensions, the undesirable economic effects and consequences have also been significant over the years. In this regard, the role of the Central Bank in making favorable foreign exchange policies is very important. Therefore, this article deals with the "political economy of the policymaking of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran in foreign exchange challenges affected by external and internal variables (2012 and 2018)". In this research, which was conducted using a descriptive-analytical method and using library resources and texts, the question arises as to whether foreign exchange policymaking How is the Central Bank of the Islamic Republic of Iran evaluated during the two currency crises in 2012 and 2018? The results of the research indicate that the Central Bank of Iran, in the face of financial sanctions during the two periods considered, adopted and implemented inappropriate currency policies, which resulted in inflammation in the currency market and inflation in the country.

Cite this Article: Mohamadi Tehrani, M. S. , Sarmast, B. and Poustinchi, Z. (2025). Political Economy of Policymaking of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran in Currency Challenges Affected by External and Domestic Variables (2012-2018). *World Politics*, 14(1), 87-115. doi: 10.22124/wp.2025.29442.3460

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.29442.3460

1. Introduction

The importance of the financing mechanism and examining the impact of the central bank's behavior on this mechanism is one of the important issues that has always been of concern to economists in all economies of the world, especially bank-based economies. It seems that what caused the country's currency system to be severely affected in the 1391-1391 currency crisis was the lack of formation of a deep and efficient currency system and foreign exchange market in recent years. A deep foreign exchange market is formed when there are many price-sensitive factors and forces present on both the supply and demand sides of the currency, and their change in behavior or entry and exit does not affect the currency market.

2. Theoretical Framework

Iran has always had a positive trade balance due to the foreign exchange earned from oil and oil products exports. However, in the final months of 2017 and the beginning of 2018, the country's foreign exchange market was subject to significant fluctuations, and the exchange rate in the free market increased by more than 30 percent in the three months ending in Farvardin 2018, which, according to the standards of the foreign exchange crisis literature, was an example of a foreign exchange crisis. In response to the severe fluctuations in the exchange rate, the Economic Headquarters of the 12th government took action to define a preferential currency in order to protect consumers of imported goods against the increase in the exchange rate. According to paragraph 5 of the Cabinet resolution dated 1/22/2018, the exchange rate was set uniformly for "all" foreign exchange expenditures based on one dollar equal to 42,000 rials.

3. Methodology

This research, which was conducted using a descriptive-analytical method and using library resources and texts,

4. Results & Discussion

After 2018, the Iranian economy faced a currency shock resulting from the previous accumulation of liquidity along with sanctions, which also caused a sharp increase in the consumer price index. It should be noted that government revenues have been severely limited, and the decline in foreign exchange revenues, along with the lack of GDP growth, has reduced the government's domestic and foreign revenues, and as a result, the budget is facing a significant deficit. Therefore, it seems that the budget deficit will be the main factor increasing the "monetary base" and, as a result, inflation in the future, the impact of which on vulnerable groups is much greater than the increase in the price of basic goods.

5. Conclusions & Suggestions

Economic experts opposed to the preferential exchange rate believed that since high-income groups consume more goods covered by the preferential exchange rate than the lower deciles of society, this policy resulted in higher income deciles benefiting more from the aforementioned foreign exchange subsidy, and the policymaker's

main goal of supporting the underprivileged segments of society through the allocation of preferential exchange rate was not achieved. On the contrary, it was the wealthy segments of society that benefited the most from the foreign exchange subsidy, and these problems led to the removal of preferential exchange rate from the Central Bank's foreign exchange policy package in subsequent years. This article attempted to examine and evaluate the Central Bank's foreign exchange measures and policies in the currency crises of 2012 and 2018. For this purpose, relevant materials and issues were raised and necessary analyses were carried out in this regard. In this regard, it should be noted that in fact, one of the main levers of economic sanctions is the restriction of access to economic resources, the most important of which is cross-border trade, so the government loses the goal of a main artery through which the material needs of society are met, and the lack of wealth causes the necessary resources to be unavailable to advance human rights goals. For example, it is clear that improving access to educational resources requires spending huge amounts of capital, and if a country does not have access to this resource, it will definitely face difficulties in advancing its goals. After the Islamic Revolution and especially in recent years, the United States and the European Union have increasingly used the policy of economic sanctions against Iran in order to achieve specific goals in foreign policy, and most of the sanctions, economic and political sanctions against Iran, have been related to the Iranian nuclear issue. The performance of countries around the world and the review of the history of sanctions show that economic sanctions are an important and usually effective political tool in the hands of powerful countries in the world, and the United States has always been one of the executors and advocates of economic and political sanctions to achieve the desired goals in its policy. The imposition of these sanctions has been carried out on the country in different time periods over the past 45 years. This article considered two important time periods, namely 1391 to 1392 and 1397 onwards. Meanwhile, the deviation of the real exchange rate from a long-term and sustainable equilibrium level usually leaves severe imbalances in the macroeconomics. There is a consensus among economists on this issue that stabilizing the exchange rate at an inappropriate level and its deviation from the equilibrium path causes a significant decrease in national welfare through an undesirable impact on economic performance. And the sanctions have affected a large part of the Iranian economy and have caused restrictions on access to financial resources and foreign exchange, reduced investment, increased inflation and unemployment, and ultimately reduced economic growth.

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۲۳

شاپا الکترونیکی: ۴۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

اقتصاد سیاسی سیاست گذاری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در چالش های ارزی متأثر از متغیرهای خارجی و داخلی (۱۳۹۷ - ۱۳۹۱)

محمد صالح محمدی تهرانی دانشجوی دکتری سیاست گذاری عمومی، گروه علوم سیاسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: tehranim30@gmail.com

بهرام سرمست نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشگاه پیام نور واحد شهریار، شهریار، ایران. رایانامه: bahram.sarmast@gmail.com

زهره پوستانچی دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: z-poustinchi@azad.ac.ir

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	یکی از ابزارهای اقتصادی و سیاسی برای تحمیل خواسته های یک کشور و یا به عبارتی تأمین منافع آن به وسیله کشور دیگر استفاده از تحریم ها است، در این حالت کشور بزرگ و صاحب نفوذ در دنیای سیاست و اقتصاد قادر خواهد بود اعمال محدودیت بر روی اقتصادی کوچکتر و صاحب نفوذ کمتر از خود، هزینه های اقتصادی و سیاسی بر کشور دیگر را تحمیل کند و این وضعیت در صورت همراهی سایر بازیگران مهم اقتصادی و سیاسی در جهان با کشور بزرگ تحریم کننده ابعاد جدی تری به خود می گیرد، وضعیتی که در مورد تحریم های اعمال شده بر اقتصاد ایران متصور است این است که علاوه بر ابعاد سیاسی، آثار و تبعات نامطلوب اقتصادی نیز طی این سالها قابل توجه بوده است که در این راستا نقش بانک مرکزی در سیاست گذاری مطلوب ارزی بسیار حائز اهمیت است از این رو در این مقاله به «اقتصاد سیاسی سیاست گذاری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در چالش های ارزی متأثر از متغیرهای خارجی و داخلی (۱۳۹۷ و ۱۳۹۱)» پرداخته شده است طی این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از منابع و متون کتابخانه ای به انجام رسیده این سوال مطرح است که سیاست گذاری ارزی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران طی دو بحران ارزی در سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۷ چگونه ارزیابی می شود؟ نتایج حاصل از تحقیق گویای این است که بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با تحریم های مالی طی دوبازه زمانی مدنظر، سیاست های ارزی نامناسبی اتخاذ و اجرا نمود که نتیجه آن بروز التهاب در بازار ارز و ایجاد تورم در کشور بوده است.
کلیدواژه ها: سیاست گذاری ارزی، ایران، تحریم های اقتصادی، ارز ترجیحی	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۲۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۳/۳۱	

استناد به این مقاله: محمدی تهرانی، محمد صالح و سرمست، بهرام و پوستانچی، زهره. (۱۴۰۴). اقتصاد سیاسی سیاست گذاری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در چالش های ارزی متأثر از متغیرهای خارجی و داخلی (۱۳۹۷ - ۱۳۹۱). سیاست جهانی، ۱۱۵-۸۷.

doi: 10.22124/wp.2025.29442.3460

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

اعمال تحریم‌ها یکی از موضوعات مهم سیاسی و اقتصادی کنونی کشور است و در بازه های زمانی مختلف طی ۴۵ سال اخیر بر کشور صورت پذیرفته است در این مقاله دو بازه زمانی مهم یعنی سالهای ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۲ و ۱۳۹۷ به بعد مدنظر قرار دارد. واکاوی علل بحرانهای ارزی طی این دو بازه زمانی از نظر اقتصادی و سیاسی و امنیتی بسیار حائز اهمیت است. در فهرست بلند تعهدات مرتبط با تحریم، «تدابیر بانکی و مالی» صدرنشین اقدامات کشورهای طرف ایران از جمله ایالات متحده بوده است. در عناوین مرتبط با این بخش بیش از هر نهادی به بانک مرکزی ایران اشاره شده است؛ نهادی که «شریان اصلی» دسترسی ایران به نظام بانکی بین‌المللی است.

رسالت اصلی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بر آن است که با اجرای سیاست‌های پولی و اعتباری، شرایط مساعد برای پیشرفت اقتصادی کشور را فراهم سازد و در اجرای برنامه‌های مختلف اعم از برنامه‌های تثبیت و توسعه اقتصادی پشتیبان دولت باشد. بانک مرکزی به عنوان تنظیم‌کننده نظام پولی و اعتباری ۱ کشور و به عنوان بانکدار دولت ۲، موظف به انجام وظایفی می‌باشد که وظیفه تنظیم مقررات مربوط به معاملات ارزی و تعهد یا تضمین پرداخت‌های ارزی با تصویب شورای پول و اعتبار و همچنین نظارت بر معاملات ارزی و نظارت بر صدور و ورود ارز و پول رایج ایران و تنظیم مقررات مربوط به آن با تصویب شورای پول و اعتبار مورد بررسی در این پژوهش می‌باشد. اهمیت سازوکار تامین مالی و بررسی تاثیر رفتار بانک مرکزی بر این سازوکار، یکی از مسائل مهمی است که در تمام اقتصادهای دنیا، به‌ویژه اقتصادهای بانک محور همواره مورد نظر اقتصاددانان بوده است بنظر میرسد آنچه سبب شد تا نظام ارزی کشور در بحران ارزی ۱۳۹۰-۱۳۹۱ به شدت متأثر شود، عدم شکل‌گیری نظام ارزی و بازار ارزی عمیق و کارا طی سالهای گذشته بوده است بازار عمیق ارزی زمانی شکل می‌گیرد که هم در طرف عرضه و هم در طرف تقاضای ارز عوامل و نیروهای بینام قیمت‌پذیر بسیاری حضور داشته باشند که تغییر رفتار یا ورود و خروج آنها بازار ارز را تحت تأثیر قرار ندهد. از طرفی شروع بحران ارزی با بازگشت تحریم‌ها آغاز شد. به دنبال تلاطم و نوسان بازار ارز تصمیم ستاد اقتصادی دولت مبنی بر یکسان‌سازی نرخ ارز با بهای ۴۲۰۰۰ ریال برای هر دلار آمریکا به منظور تثبیت بازار ارز و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر برای کنترل قیمت کالاهای اساسی، نهادهای دامی، دارو و تجهیزات پزشکی اعلام شد

۱ ماده ۱۱ قانون پولی و بانکی کشور
۲ ماده ۱۲ قانون پولی و بانکی کشور

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱. میزان مداخله بانک مرکزی به نرخ بازار در بازار غیررسمی
(میلیون دلار) (برگرفته از سایت رسمی بانک مرکزی)

سال	اسکناس	حواله	جمع
۱۳۸۹	۰	۴۸۷۰	۴۸۷۰
۱۳۹۰	۳۶۰	۱۵،۹۷۰	۱۶،۳۳۰
۱۳۹۳	۱۱۷	۱،۷۱۲	۱،۸۲۹
۱۳۹۴	۱،۴۳۲	۱،۸۹۷	۳،۳۲۹
۱۳۹۵	۴،۷۶۳	۶،۹۵۷	۱۱،۷۲۰
۱۳۹۶	۷،۳۷۴	۱۱،۱۴۱	۱۸،۵۱۵
۱۳۹۷	۱۲۲	۵۲	۴۵۲
۱۴۰۱	۴۵۲	۰	۴۵۲
جمع کل	۱۴۶۲۰	۴۲۵۹۹	۵۷۲۱۸

میزان ضریب تغییرات بالای نرخ ارز در سال‌های گذشته همواره به عنوان یکی از عوامل پیش بینی ناپذیری اقتصاد ایران ذکر شده است. به عنوان نمونه در سال ۹۷ حدود ۳۰ درصد و در سال ۱۴۰۱ حدود ۱۹.۵ درصد تغییر کرد و سال ۹۱ هم ۲۸.۴ درصد شد. با اجرای سیاست تثبیت در طی چند ماه میزان تغییرات نرخ ارز در بازار غیررسمی در سه ماهه نخست سال ۱۴۰۲ به شدت کاهش و برابر ۲.۵ درصد شده است. همچنین میزان ضریب تغییرات نرخ ارز در بازار حواله نیما در ۳ ماهه ابتدایی سال جاری ۱.۸ درصد بوده است. با توجه به این مسائل، سیاست تثبیت حائز اهمیت است چرا که ثبات در این نرخ ها باعث افزایش پیش بینی پذیری روندهای اقتصادی برای فعالان و سرمایه گذاران خواهد شد.

۱-۲. روند مبادلات تجاری کشور

رقم تراز حساب جاری کشور در سال ۱۳۹۹ بیش از ۱۵ میلیارد دلار بوده است. این رقم در سال ۱۴۰۰ به بیش از ۱۱ میلیارد دلار می‌رسد و البته در سال‌های ۹۸ و ۹۹ این تراز منفی بوده است. روند تراز تجاری خارجی کشور در بلند مدت نیز نشان می‌دهد که به طور تاریخی کشور ایران دارای تراز پرداخت مثبت بوده است. تمام ارقام خروج سرمایه از کشور مرتبط با فرار سرمایه نیست و بخشی مربوط به سرمایه‌گذاری و سپرده‌گذاری ارزی در سایر کشورهاست ولی در اصل منابع متعلق به کشورمان می‌باشد.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳. تحولات رشد میانگین سالانه متغیرها طی دوره های مختلف (درصد/ریال)

عنوان	دهه ۱۳۷۰	دهه ۱۳۸۰	سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶	۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱
نرخ دلار در بازار غیر رسمی (ریال)	۲۰,۶	۲,۷	۲۳,۹	۶۱,۱
انحراف معیار نرخ دلار در بازار غیررسمی (ریال)	۲۵۵۶,۹	۸۸۶,۱	۸۸۳۹,۱	۹۷۰۶۳,۹
عنوان	دهه ۱۳۷۰	دهه ۱۳۸۰	سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶	۱۳۹۷ تا ۱۴۰۱
نقدینگی	۲۷,۱	۲۸,۲	۲۶,۷	۳۳,۰
پایه پولی	۲۳,۴	۲۴,۰	۱۷,۸	۳۲,۲
تورم	۲۴,۴	۱۴,۷	۱۹,۰	۴۲,۴
بالوید ناخالص داخلی	۴,۳	۴,۷	۱,۴	۱,۲

در مجموع باید در نظر داشت که کسری تراز تجاری کشور در بازه زمانی تحقیق همواره با کاهش رو به رو بوده است. فاصله گرفتن مجدد قیمت ارز در بازار آزاد با مراجع رسمی در نیمه دوم سال ۱۴۰۱ باعث شد علاقه صادرکنندگان به کم‌اظهاری و صادرات کمتر و واردکنندگان به بیش‌اظهاری و واردات مضاعف بیشتر شود. در نتیجه این اتفاق باعث شد با وجود افت ۱۰ درصدی حجم واردات در کنار ثابت ماندن حجم صادرات، شاهد افزایش کسری تراز تجاری نسبت به سال قبل باشیم. بسیاری از اقتصاددانان کسری تراز تجاری را عامل ایجاد کننده عدم توازن های کلان اقتصادی، می دانند که مشکلات خاصی همچون بدهی های خارجی، تورم های بسیار بالا، مشکلات تراز پرداخت ها، وجود بازارهای موازی ارز و وقوع شوک هایی مختلف خارجی می دانند (Azimi and Nofaresti, 2015:138).

۲. بحران ارزی سال ۱۳۹۰-۱۳۹۱

پس از یکسان سازی نرخ ارز در سال ۱۳۸۱ نظام ارزی کشور از ثبات قابل قبولی برخوردار بود. بانک مرکزی موظف است که تمامی ارزهای نفتی دولت را براساس نرخ ارز رسمی به ریال تبدیل کرده و به حساب دولت واریز نماید لذا به هنگام وفور درآمدهای ارزی بانک مرکزی مجبور است ریال بیشتری در وجه دولت منتشر کند اما برای جلوگیری از عدم تغییر پایه پولی بایستی ارزهای نفتی را به واردکنندگان رسمی بفروشد و بدین ترتیب ریالی که قبلاً منتشر شده بود را مجدداً جمع آوری نماید تا پایه پولی بدون تغییر باقی مانده و نقدینگی از این محل افزایش نیابد اما اگر به هر دلیلی بانک مرکزی موفق به فروش تمامی ارزهای نفتی نشود، پایه پولی به دلیل افزایش ذخایر خارجی افزایش خواهد یافت

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۳۰۵ درصد رشد کرده است این در حالی است که رشد اسمی دلار تنها ۲۹ درصد بوده است. مقایسه ارقام ۲۹ درصد و ۳۰۵ درصد مبین فشار تدریجی بر بازار ارز می باشد.

(۲) نرخ رشد حجم پول و سیاستهای پولی در بسیاری از تحلیلهای کارشناسی در خصوص تلاطمات ارزی کشور نقدینگی و نرخهای رشد بالای آن طی سالهای گذشته به عنوان یکی از عوامل اصلی بروز این تلاطمات معرفی میشود. ضمن تأیید این نظر میبایست عنوان نمود که مجرای تأثیرگذاری نقدینگی بر تلاطمات ارزی دقیقه از کانال تقاضای سفته بازی است. حجم بسیار زیاد نقدینگی که انباره آن در سال ۱۳۹۱ به بیش از ۴۰۰ هزار میلیارد تومان بالغ شد ظرفیت شکل گیری این حجم از تقاضای سفته بازی را فراهم ساخت؛ به گونه ای که سبب تلاطم در بازار ارز شد اما نکته بسیار مهم این است که بیش از میزان انباره نقدینگی کیفیت توزیع آن حائز اهمیت است. مدت ها در اقتصاد ایران این پرسش مطرح است که بر اساس نظریه مقداری پول میبایست حاصل جمع نرخ رشد نقدینگی و سرعت گردش پول معادل حاصل جمع نرخ رشد تولید و تورم باشد، در حالی که در اقتصاد ایران این گونه نبوده و حاصل جمع نرخ رشد نقدینگی و سرعت گردش پول از حاصل جمع رشد تولید و تورم بیشتر است و این نقدینگی افزایش یافته کجاست؟ هر چند به این پرسش پاسخ داده شده است، اما میبایست متذکر شد که مابه التفاوت نرخ رشد نقدینگی از نرخ رشد تولید و تورم کلید حبابهای قیمتی در اقتصاد ایران به ویژه تلاطمات اخیر ارزی سال ۹۰-۹۱ کشور است این بخش از نقدینگی که از آن تحت عنوان انباره مضر نقدینگی یاد میشود نقدینگی را از حوزه معاملات مرتبط با تولید ناخالص ملی (GNP) و دریافتی عوامل تولید به واسطه حضورشان در تولید جاری خارج کرده و صرف پوشش معاملات نامرتبط با GNP میکند. در بدترین حالت ممکن نقدینگی مضر رشد یافته وارد فعالیتهای سفته بازی و سوداگرانه میشود که این اتفاق ناخوشایند در بازار ارز حادث شد و تلاطمات ارزی را ایجاد نمود (Shakeri, 2016). انباشت نقدینگی مضر در طول سالهای متمادی اقتصاد کشور را مستعد تلاطمات در بخشهای مختلف نظیر زمین مسکن، طلا و اخیراً ارز نموده است بنابراین در بیان نقدینگی به عنوان عامل اثرگذار در تلاطمات ارزی اخیر نباید از ماهیت ترکیب و نحوه توزیع آن غافل ماند نکته مهم دیگر که جای تأمل فراوان دارد، نقش مؤسسات و واسطه های مالی از جمله برخی از بانکهای خصوصی در سوء استفاده از شرایط موجود در بازار ارز و دامن زدن به تلاطمات به دلیل در اختیار داشتن حجم بالایی از نقدینگی است که میبایست به دقت مورد واکاوی و پردازش قرار گیرد، (Shakeri, 2013). بررسی آمار اقتصادی در سالهای پیش از بحران ارزی نشان مید دهد که در سالهای ۱۳۸۹ - ۱۳۷۹ متوسط رشد سالیانه نقدینگی

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نرخ ارز بازار آزاد بار دیگر از ابتدای خردادماه ۱۳۹۱ روند فزاینده ای یافت؛ به طوری که در مهرماه به ۳۱۴۲۴ ریال رسید. البته این جهش قابل توجه ارز را نمی توان تماماً به مسئله تحریمها و مذاکرات نسبت داد بلکه با توجه به مطالب بخشهای قبلی باید گفت که زمینه افزایش نرخهای ارز در سالهای قبل وجود داشته است اما وجود درآمدهای نفتی این امکان را به دولتها میداد تا بتوانند از این امر جلوگیری کنند. با این حال با بروز نشانه های تحریم ها شرایط تغییر کرد و دولت علی رغم وجود مازاد تجاری با احتساب درآمدهای نفتی امکان عرضه فیزیکی ارز مانند گذشته را نداشت و از سوی دیگر نیز التهابات و انتظارات به تقاضای سفته بازان برای ارز افزود در این شرایط با انتشار یک خبر، منفی، بازار با حساسیت زیاد به آن واکنش نشان میداد که در نتیجه همه این واکنش را نمیتوان به اثر اخبار سیاسی نسبت داد، بلکه علت اصلی در ساختار اقتصاد ایران بوده است (Heidari and Aziznejad, 2015).

۲-۲. تحولات بازار ارز از بهمن ۱۳۹۰ تا شهریور ۱۳۹۱

ویژگی بارز این دوره کاهش قابل ملاحظه درآمدهای ارزی کشور به دلیل کاهش صادرات نفت، گاز، فرآورده های نفتی، محصولات پتروشیمی و میعانات گازی در نتیجه اجرایی شدن تحریمها بود که همگی از اقلام عمده صادراتی کشور محسوب میشوند تنزل میزان تولید نفت خام به کمتر از دو میلیون و هفتصد هزار بشکه در روز و به دنبال آن کاهش توان صادرات نفت در طی این، مدت شرایط نامطلوبی را در مسیر کسب درآمدهای نفتی و ورود ارز به کشور ایجاد نمود (Arbab Fazli, 2018:138) تحریمهای اتحادیه اروپا در خصوص ممنوعیت واردات خرید و انتقال تمام محصولات نفتی ایران که در ژانویه ۲۰۱۲ به تصویب رسیده بود در ۱۰ تیرماه ۱۳۹۱ به مرحله اجرا درآمد که سبب کاهش درآمدهای ارزی کشور گردید (Vertabian Kashani, 2013:4). در چنین شرایطی بازار ارز که بیش از ۸۰ درصد منابع آن از سوی دولت و از محل فروش نفت تأمین میشد با چالش اساسی در عرضه مواجه گردید. اتفاقی که با اثرات روانی نشر اخبار مربوط به تحریمها و علامت‌های مبهم و ناسازگاری که بانک مرکزی به بازار مخابره نمود شرایط را برای افزایش تقاضا نیز فراهم نمود. از سوی دیگر، انتشار اخبار مبنی بر تحریمهای جدید و عدم تخصیص ارز مسافرتی دانشجویی و نظایر آن تقریباً سفته بازان را به اطمینان از کاهش ذخایر ارزی رسانید که سبب تشدید فعالیت‌های سفته بازی شد و بازار ارز کشور پس از دی و بهمن ماه ۱۳۹۰ در شهریور و مهرماه ۱۳۹۱ با دومین شوک ارزی مواجه شد. به عبارت دیگر، در این مقطع تقاضاهای سفته بازانه در پی فضای روانی و انتظارات منفی در مقیاسی گسترده وارد بازار شد و قیمت دلار که در ابتدای زمستان سال ۱۳۹۰ حدود ۱۱۰۰ تومان بود به نزدیک ۲۰۰۰ تومان رسید سال ۱۳۹۱

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اقتصادی دولت، اقدامات زیر را اعمال نمود (Garshasbi, 2015:70) راه اندازی مرکز مبادلات ارزی در سوم مهرماه سال ۱۳۹۱؛ مقرر شد نرخ مبادله ای ارز در این مرکز به صورت روزانه توسط بانک مرکزی و به میزان دو درصد کمتر از قیمت بازار آزاد تعیین شود. در این طرح، تأمین مالی واردات اولویت‌های اول و دوم همچنان بر اساس ارز مرجع با تفکیک نیازهای وارداتی صورت می‌پذیرفت و سایر اولویت‌های سوم الی هشتم به تدریج از نرخ ارز مبادله ای برخوردار شدند و به اقلام کالائی مندرج در ردیفهای ۹ و ۱۰ اجازه واردات داده نمیشد. با توجه به اینکه مرکز مبادلات ارزی بر پلتفرم پورتال ارزی عملیاتی شد امکان مدیریت و رصد مصارف ارزی و جلوگیری از سفته بازی در بازار ارز فراهم شد؛ همچنین اقدامات لازم جهت تخصیص ارز به تقاضاهای واقعی تولید و تجارت (جلوگیری از تخصیص ارز به تقاضاهای کاذب ایجاد شفافیت در بازار ارز تأمین مهمترین نیازهای کشور ناشی از محدودیت عرضه، ارز شفافیت در اجزای تشکیل دهنده بهای تمام شده محصولات تولیدی حمایت همزمان از تولید کننده و مصرف کننده و ایجاد سازوکاری جهت تعامل عرضه کننده و تقاضاکننده ارز از مهمترین اهداف تشکیل مرکز مبادلات ارزی بود (Garshasbi, 2015:70) با این اقدام دولت و بانک مرکزی درصدد کنترل تقاضا از طریق طبقه بندی گروههای کالایی وارداتی و مقابله با تقاضای سفته بازی از طریق برخورد قهری برآمدند. علاوه بر این به منظور کنترل بهتر، بازار با اعلام سیاست تجمع ارز در نرخ ۱۲۲۶۰ ریالی برای واردات از تاریخ ۱۸ دیماه ۱۳۹۰ و اصلاح نظام فروش ارز به بازرگانان از طریق سیستم یکپارچه، گمرک سازمان توسعه تجارت و بانک مرکزی عملاً تأمین تقاضای مبادلاتی برای ارز تضمین شد و صراحتاً اعلام شد؛ بانک مرکزی تأمین ارز واردات قاچاق و ارزهای تقاضا شده بابت سفته بازی را تقبل نخواهد کرد.

- تشدید مقابله با قاچاق کالا به کشور و ساماندهی گمرکات و مبادی ورودی
- تأکید بر ثبت آمار و اطلاعات تمام نیازهای وارداتی اعم از کالا و خدمات و منوط کردن اختصاص ارز
- به ثبت اطلاعات
- الزام وارد کنندگان به اعلام مبدأ نرخ ارز به صورت قابل رهگیری
- اقدامات اتخاذ شده در ۲ بازه زمانی دی ماه ۱۳۹۰ و مهرماه ۱۳۹۱ تأثیرات مطلوبی به همراه داشت و سبب ثبات بخشی نسبی به بازار شد اما نکته مهم عدم واکنش به موقع و پیشگیرانه مقامات مسئول برای مدیریت طرف عرضه و تقاضای ارز پیش از

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۳- بحران ارزی سال ۱۳۹۶-۱۳۹۷ (بعد از خروج آمریکا از برجام)

بعد از دوره ای ثبات در نرخ ارز به عنوان یکی از مهمترین متغیرهای اقتصاد کلان اقتصاد ایران از اواخر پاییز سال ۱۳۹۶ بار دیگر با التهابات ارزی مواجه شد. در حالی که نرخ برابری دلار به ریال در بازار آزاد طی دوره شهریور ۹۲ تا شهریور ۹۶ در کانال ۳۰۰۰ تومان نوسان میکرد در پاییز ۹۶ افزایشهای مستمر نرخ ارز شروع شد و از دی ماه ۹۶ تا مردادماه ۹۷ به سطوح بالای ۱۰۰۰۰ تومان افزایش یافت (Hadiyan, 2018) در اثر تشدید انتظارات تورمی فعالان اقتصادی از مرداد تا روزهای ابتدایی مهرماه ۹۷ نرخ ارز با رشدی خیره کننده به بالای ۱۸۴۰۰ تومان افزایش یافت در این بحران ارزی علل افزایش نرخ ارز را باید در دو دسته عوامل زمینه ای و تشدید کننده بررسی کرد.

۳-۱. تشریح وضعیت بازار ارز ایران در سالهای ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷

مهمترین عوامل زمینه ای عبارت اند از رشد افسار گسیخته نقدینگی در سالهای قبل از بحران، محدودیت بانکهای ایرانی در ارتباط با بانکهای بین المللی و بالطبع نقل و انتقال وجوه و جایگزین شدن صرافی‌ها، وابستگی مسیرهای انتقال وجوه ارزی کشور به برخی نقاط خاص مانند دوبی در امارات متحده عربی و وابستگی به پیام رسان متمرکز سوئیفت افزایش واردات مدیریت نشده (قاجاق) و....

عواملی که منجر به تشدید افزایش نرخ ارز شدند عبارت اند از افزایش شدید خروج سرمایه به واسطه نااطمینانی در فضای اقتصادی کشور و اظهارنظرهای مقامات آمریکایی مبنی بر خروج از توافق برجام و نیز ایجاد محدودیت‌های جدید در مسیرهای نقل و انتقال ارزی کشور در دوبی ترکیه و چین به دلایل مختلف مانند قانون مالیات بر ارزش افزوده در دوبی، تشدید نظارتها به محدود شدن مسیرهای تنفس ارزی کشور منجر ارزی کشور را دشوارتر پرریسک تر و پرهزینه تر کرد و لذا مدیریت بازار ارز را دچار اختلال شدید شد (Bani Taba and Hosseini Dowlatabadi, 2018). در بررسی بحران ارزی سالهای ۹۶ و ۹۷ باید اشاره داشت که در سال ۱۳۹۵ (۷,۷) میلیارد دلار و ۹ ماهه اول سال ۱۳۹۶ (۸,۶) میلیارد دلار کشور با کسری تراز پرداختها یا فزونی خروج ارز نسبت به ورود آن مواجه بود؛ به عبارت دیگر از ابتدای سال ۱۳۹۵ تا آذرماه ۱۳۹۶ ذخایر ارزی بین المللی کشور تقریباً ۱۶,۳ میلیارد دلار نگاه اول عجیب به نظر برسد چون این تصور وجود دارد که ایران به واسطه صادرات نفت و مشتقات نفتی همواره مازاد عرضه ارز نفتی هم سبب تثبیت نرخ ارز طی سالیان متمادی شده است ولی واقعیت آن است که تراز حساب جاری کشور که شامل صادرات و واردات کالا و خدمات حساب درآمد و حساب انتقالات

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

درصد به مدت دو هفته، انتشار گواهی سپرده ریالی با پایه ارزی و پیش فروش سکه در مقاطع ۶ و ۱۲ ماهه موافقت کرد که این دسته از اقدامات بانک مرکزی نوعی عقب نشینی از تصمیمات قبلی و مجوزی تلویحی به نظام بانکی برای افزایش سود سپرده ها محسوب میشد (Bani Taba and Hosseini, 2018). دولت امیدوار بود پس از تثبیت شرایط اقتصادی و کاهش نرخ تورم با کاهش نرخ سود بانکی بتواند نقدینگی را به سمت تولید اشتغال و افزایش سرمایه گذاری هدایت، کند ولی طی سالهای گذشته نرخ بهره بالا بسیاری از زمینه های سرمایه گذاری را در کشور از بین برده بود در این زمان به این مهم توجه نشده بود که ورود نقدینگی از شبکه بانکی به بخش تولیدی علاوه بر نرخ سود بانکی به عامل محیط کسب و کار و زیرساختهای تولید نیز وابسته است که در آن سال و با زرمه های مربوط به اعمال مجدد تحریم ها چندان فراهم نبود، به این ترتیب با کاهش نرخ سود بانکی نقدینگی عظیمی که در طی سالیان گذشته در اثر اعطای سود حقیقی مثبت به وجود آمده بود فشار شدید را به بازار ارز وارد و موجبات افزایش نرخها در این بازار را فراهم نمود (Ebrahimi, 2018:20). به همین دلیل نرخ دلار در بازار آزاد از حدود ۳۷۰۰ تومان در فروردین ۱۳۹۶ به ۳۹۰۰ در اواخر شهریور افزایش یافته تا اسفند این سال به بیش از ۴۶۰۰ تومان رسید.

پس از توافق برجام روابط کارگزاری میان بانکهای ایرانی و سایر بانکهای دنیا گسترش یافت ولی هنوز به علت ریسکهای سیاسی، موجود بانکهای معتبر دنیا از ارتباط با نظام بانکی ایران خودداری می کردند. در همان زمان که بانکهای ایرانی نتوانسته بودند در فعالیتهای مربوط به نقل و انتقالات ارزی نقش مناسبی ایفا کنند، بخش قابل توجهی از انتقالات ارزی از طریق صرافیها در کشورهای همسایه مانند امارات انجام میشد. پس از خروج آمریکا از توافق برجام بخش قابل توجهی از نقل و انتقالات ارزی کشور که از مسیر صرافیهای مستقر در کشورهای امارات ترکیه و چین صورت می گرفت، به واسطه برخی تحولات قانونی در این کشورها نسبت به گذشته دشوارتر شد. برای مثال وضع قانون مالیات بر ارزش افزوده برای شرکتهای صرافی در دوبی افزایش هزینه نقل و انتقالات ارزی را در پی داشت قانونی که شرکتهای را در امارات به تکمیل اظهارنامه مالیاتی معاملات فصلی به منظور افزایش شفافیت مالی ملزم میکرد تشدید سخت گیریها و نظارتها بر نقل و انتقالات مالی در دوبی که به واسطه افزایش تنشهای سیاسی بین ایران و برخی از کشورهای عربی که به افزایش ریسک مبادله و معامله با افراد و شرکتهای ایرانی منجر شده بود سبب ایجاد اختلالات جدی در مسیر نقل و انتقالات ارزی کشور شد. پرونده هالک بانک و جریمه ۳۷۰۵ میلیارد دلاری آن در ترکیه نیز که به ویژه در دوره تحریمها نقش مهمی در نقل و انتقالات

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول اقدامات دولت در ارتباط با بازار اسکناس (نقد) (بخشنامه بانک مرکزی)

طرف عرضه	(۱) تعهد بانک مرکزی برای تأمین اسکناس ارز برای مصادیق ۳۳ گانه مصارف مجاز ارزی به قیمت ۴۲۰۰۰ ریال (۲) ممنوعیت خرید و فروش اسکناس ارز خارج از سیستم بانکی (۳) اقدامات امنیتی و پلیسی و برخورد با دلالان و صرافان غیر مجاز
طرف تقاضا	(۱) تعیین مصادیق ۳۳ گانه مصارف مجاز ارزی که بخش قابل توجهی از آنها متقاضی اسکناس ارزی هستند. (۲) سهمیه بندی در تقاضای شخصی مسافرتی درمانی، اداری و آموزشی (۳) ممنوعیت نگهداری اسکناس ارزی بیش از ۱۰۰۰۰ (۴) پیش فروش سکه در سررسیدهای ۱ ماهه تا ۲ ساله (۵) تضمین بازپرداخت اسکناس به سپرده های ارزی و تضمین اصل و سود توسط بانک مرکزی (۶) امکان سپرده گذاری ارزی بانکها در بانک مرکزی با نرخ بالاتر از سپرده ارزی تلاش برای اتصال سوئیچ کارتهای بانکی در برخی کشورهای همسایه در آینده نزدیک

بانک مرکزی قبل از تشدید تحریمها تدابیر لازم برای مقابله و خنثی کردن فشارهای اقتصادی آمریکا، اتخاذ و آرایش متناسب را، با هدف کنترل بازار ارز و مهار تورم، گرفته است و برنامه های زیر را پی گرفت:

۱. تلاش برای حفظ و تقویت ثبات نسبی بازار ارز، از طریق عملیاتی کردن بازار متشکل ارزی و تقویت و ارتقای عملکرد سامانه نیما و تأمین تراز ارزی کشور.

۲. تنظیم سیاست های ارزی برای رشد صادرات غیرنفتی و برگشت ارز به چرخه اقتصاد کشور.

۳. تأمین ارز مورد نیاز کالاهای اساسی و ضروری در اجرای سیاست دولت در حمایت از اقشار آسیب پذیر

۴. فعال سازی عملیات بازار باز باهدف کنترل نرخ اوراق و کمک به دولت در انتشار اوراق خزانه.

۵. تأمین نقدینگی و سرمایه در گردش برای حفظ و رونق تولید از طریق نظام بانکی، در چارچوب برنامه های طراحی شده برای کنترل رشد نقدینگی.

۶. برقراری مکانیسم مالی با کشورهای همسایه و دوست و ایجاد تعامل بین وزارت صمت و گمرک با بانک مرکزی به منظور واردات از طریق تهاتر.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

این اقدام، یکی از جنجالی‌ترین تصمیمات دولت دوازدهم بود که با هدف حمایت از اقشار آسیب‌پذیر برای کنترل کالاهای اساسی اختصاص یافت؛ هر چند به مرور برخی از کالاها از فهرست دریافت این ارز خارج شدند و در نهایت، اقلام گندم، جو، ذرت، سویا، روغن خام و دانه‌های روغنی در این فهرست باقی ماندند. اگر بزرگ‌ترین نظام‌های اقتصادی دنیا را لیبرال‌ترین اقتصاد در نظر بگیریم و آدام اسمیت هم که پدر علم اقتصاد است حاکم آن در نظر بگیریم و تمام دخالت‌های دست مرئی که همان دولت است را حذف کرده و دست نامرئی بازار را که عرضه و تقاضا معرفی کرده و بازار خودش تعیین می‌کند و عرضه‌کنندگان خودشان عرضه و تقاضا کنندگان هم تقاضا و دولت هم به‌عنوان حافظ منافع عمومی مردم و جامعه به صورتی که در حق کسی اجحاف نشود و کارتل^۱ صورت نگیرد نظارت می‌کند تا بازار کار خودش را انجام دهد. بازار یعنی برابری قدرت عرضه و تقاضا، امکان رقابت کردن، شفافیت اطلاعات. اگر همه این موارد در کنار هم باشند بازار شکل می‌گیرد. زمانی که بازار به نابازار تبدیل شود دولت باید دخالت کند و فرقی نمی‌کند در کدام کشور و در چه دوره زمانی اتفاق بیفتد. در ایران پدیده‌ای به نام ارز وجود دارد که برای خود بازاری شکل داده که بخش عمده آن عرضه است که در اختیار دولت قرار دارد. چرا که دولت با در دست داشتن صادرات نفت و میعانات نفتی به وسیله شرکت‌های دولتی صادرات انجام می‌دهد و درآمد ارزی دارد. بخش عمده تقاضای ارز نیز از سوی دولت است، وزارت نیرو و صمت و .. جهت انجام مراودات بین‌الملل نیاز به ارز دارند. بازاری هم وجود دارد بعنوان بازار ارز. اگر این امکان وجود داشته باشد که این بازار خودش را کنترل کند نیازی به دخالت دولت نیست. زمانی که عرضه ارز دولت کفاف تقاضای دولت را می‌دهد و داده و ستانده‌اش تقریباً برابر باشد دولت کنار می‌رود. سهم کمی به بازار می‌آید و اگر خدشه‌ای وارد نشود و دولت به اندازه کافی ارز داشته باشد تا نیازهایش را پاسخ دهد، نیازی به دخالت در بازار ارز ندارد. یعنی زمانی که در تاریخ بیست ساله اخیر از سال ۱۳۸۱ دولت خاتمی^۲ فروش و درآمد نفتی کشور مطلوب و به میزان کافی ارز در بازار موجود بود و همچنین ارز تک نرخی و تقاضای ارز شناخته شده و نیز بازار فرعی خصوصی هم به فعالیت خود

^۱ کارتل (Cartel) شرکت‌هایی هستند که در یک رشته خاص فعالیت می‌کنند و با حفظ استقلال مالی و حقوقی خود با یکدیگر متحد می‌شوند و در مورد تقسیم بازار میان خود و حجم تولید و قیمت کالا با یکدیگر به توافق می‌رسند [۱]. هدف کارتل‌ها تسلط بر بازار یک کالای خاص از طریق تضعیف یا از بین بردن رقابت در بازار آن کالا توسط ایجاد انحصار است.

^۲ سید محمد خاتمی (زاده ۲۱ مهر ۱۳۲۲) محقق، روحانی، سیاستمدار اصلاح‌طلب و پنجمین رئیس‌جمهور ایران است که طی دو دوره بین سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ این مسئولیت را عهده‌دار بود.

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

باشد. درآمدهای ارزی دولت از محل صادرات نفت و گاز در هشت ماهه نخست همان سال اما تقریباً در حدود نصف ارز اختصاص داده شده به واردات کالاهای اساسی بوده و همین امر نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از ذخایر ارزی در دسترس کشورمان، در بخش واردات کالاهای اساسی بوده است. هدف اصلی این سیاست کنترل نوسانات بازار داخلی و جلوگیری از افزایش قیمت کالاهای اساسی نسبت به سایر کالاها و جلوگیری از افزایش نرخ تورم کشور و همچنین جبران رفاه ازدست رفته بخشی از جامعه بود. با این رویکرد دولت سیاست اختصاص ارز با نرخ ترجیحی از مردادماه ۱۳۹۷ را با تعیین ۲۵ قلم کالا به عنوان کالاهای اساسی در نظر گرفت که از همان ابتدا با مخالفت های کارشناسی مراجع متعدد روبرو بود. با این حال این سیاست تا سال ۹۹ هم اجرا شد. هرچند برخی گروه های کالایی مانند گوشت قرمز، کره و برخی حبوبات از فهرست کالاهای مشمول دریافت ارز ترجیحی حذف شدند، اما با وجود هزینه های بالایی که اجرای این سیاست در پی داشت، تخصیص ارز با نرخ ۴۲۰۰ تومان متوقف نشده و سیاستهای حمایتی هدفمندتری جایگزین آن شد. به گونه ای که در لایحه بودجه سال ۱۳۹۹ حدود ۱۰ و نیم میلیارد دلار ارز برای اختصاص به کالاهای اساسی با نرخ ترجیحی پیش بینی شد. فارغ از نقدهای کارشناسی بر نحوه گروه بندی اقلام وارداتی و زیرگروه ها، دو دیدگاه مخالف با یکدیگر ناظر بر تخصیص ارز ترجیحی بر کالاهای اساسی وجود دارد:

۳-۲-۳. موافقان و مخالفان تخصیص ارز ترجیحی

شماری از کارشناسان اقتصادی معتقدند به دلیل سهم بالای کالاهای اساسی در سبد هزینه خانوارهای دهک های پایین درآمدی، لازم است به هر روش ممکن مانع از افزایش قیمت این کالاها شد تا فشار کمتری به اقشار کم درآمد جامعه وارد شود، در نتیجه این کارشناسان تخصیص ارز ترجیحی به کالاهای اساسی را به عنوان سیاستی حمایتی از دهک های پایین قلمداد می کنند و آن را امری الزامی می دانند. این گروه از کارشناسان در اثبات استدلال خود به آمار و ارقام ذیل اشاره می کنند: (منبع مرکز آمار ایران)

کالاهای اساسی مانند هزینه خوراکی ها و هزینه مسکن بیشترین سهم را بین هزینه های دهک های پایین جامعه تشکیل می دهند، در نتیجه لازم است سیاست حمایتی مناسبی جهت تأمین مایحتاج ضروری این دهک ها اتخاذ گردد. از آنجاکه بخش اعظمی از اقلام اساسی مورد نیاز این دهک به طور مستقیم یا با واسطه در زنجیره تولید خود به واردات مربوط می شود؛ تخصیص ارز ترجیحی به این اقلام امری ضروری است. کارشناسان اقتصادی مخالف با نرخ ارز ترجیحی معتقد بودند از آنجاکه مصرف گروه های پردرآمد از کالاهای تحت پوشش ارز ترجیحی نسبت به دهک های پایین جامعه بیشتر است؛ لذا این سیاست

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۳-۳. ارزیابی سیاست‌های اتخاذی

به طور کلی هر پدیده‌ای را باید در جغرافیای زمان و مکان خودش تحلیل کرد. یعنی باید یک پدیده در یک دوران و شرایط و فضا را در یک دوران دیگر تحلیل کرد، در غیر این صورت هم از نظر علمی و هم از عرفی و عقلی غلط و با هر سه معیار اشتباه است.

از ابتدای اجرای این سیاست، پیامدهای اقتصادی آن مانند افزایش رانت جویی، هدررفت منابع دولت، افزایش تقاضا، تضعیف تولید داخلی، قاچاق صادراتی و کاهش توان دولت در کنترل نرخ ارز، توسط کارشناسان گوشزد شد. با این حال متأسفانه حذف ارز ترجیحی و اجرای سیاست حمایتی به شیوه‌ای بهینه‌تر هیچ‌گاه در دستور کار سیاست‌گذار قرار نگرفت و کاهش اقلام مشمول دریافت ارز ترجیحی نیز تنها یک اجبار تحمیل شده به دولت به واسطه کاهش درآمدهای ارزی بوده است.

در کنار حذف ارز ترجیحی لازم بود تا از خانوارها جهت تهیه کالاهای اساسی حمایت به عمل آید. نتایج بررسی‌های این مطالعه نشان می‌دهد که هم مصرف متوسط کشوری و هم مصرف دهک سوم (به عنوان دهک مرز خط فقر) از سال ۱۳۹۵ به بعد، از کالاهای اساسی کاهش یافته است. بنابراین لازم است تا یک برنامه حمایتی برای تأمین حداقل کالری در نظر گرفته شود. البته باید توجه داشت در صورتی که سیاست حمایتی منجر به استفاده از پایه پولی شود، تورم‌های فزاینده در پی داشته و عملاً آثار سیاست حمایتی را خنثی خواهد کرد.

عمدتاً با وجود سودمند نبودن ماهیت یارانه‌های دولتی (Ginn, Pourroy, 2022) تخصیص یارانه و مداخله در قیمت‌گذاری مواد غذایی، با هدف تثبیت قیمت و بر مبنای دو دلیل عمده صورت می‌پذیرد: در وهله نخست، جزء شرح وظایف دولت قلمداد می‌شود (Poulton et al, 2006) به عبارتی با توجه به ناآرامی‌های مدنی ناشی از فزونی قیمت مواد غذایی (Bellemare, 2015)، و مواجه شدن نهادهای سیاسی با مشکلات عدیده (Arezki & Brückner, 2011) پرداخت یارانه مواد غذایی از راه حل‌های دولتمردان به ویژه در کشورهای کمتر توسعه یافته، به شمار می‌آید (Ginn, Pourroy, 2022). علت بعدی کاهش خطر ناامنی غذایی برای خانوارها است. در برخی مناطق، تنها راه تضمین امنیت غذایی، تأمین مستقیم و تعیین قیمت پایین توسط دولت است. در واقع اگر چه مواد غذایی جزء کالای عمومی نیست ولی به دلیل عدم کارآمد بودن بخش خصوصی، دولت‌ها ملزم به پرداخت یارانه به آن می‌باشند (Salem, 2022: 126).

این معضل ارزی، پیش از این هم سه بار در سال‌های ۱۳۷۴، بعد از آن در ۱۳۹۱ و در نهایت در سال‌های ۱۳۹۷ اتفاق افتاده است و امروز باید از تجربه آن‌ها استفاده شود. نقطه شروع ارز ترجیحی تحریم و

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

گوشت قرمز، گوشت مرغ، تخم مرغ، لبنیات و روغن نباتی کرده است و به صورت نقد، مبلغ ۴۰۰.۰۰۰ تومان به دهک های اول تا سوم و ۳۰۰.۰۰۰ تومان به دهک های چهارم تا نهم جهت جبران میزان رفاه از دست رفته خانوار، پرداخت می کند (Salem, 2022:126). اقتصاد ایران بعد از سال ۱۳۹۷ با شوک ارزی ناشی از انباشت نقدینگی قبلی در کنار تحریم ها مواجه بود که باعث افزایش شدید شاخص قیمت مصرف کننده هم شد. باید در نظر داشت که درآمدهای دولت به شدت محدود شده و کاهش درآمدهای ارزی به همراه عدم رشد تولید ناخالص داخلی، درآمدهای داخلی و خارجی دولت را کاهش داده و در نتیجه بودجه با کسری قابل توجهی روبرو است. لذا این گونه به نظر می رسد که کسری بودجه اصلی ترین عامل فزاینده «پایه پولی» و در نتیجه تورم در آینده می شود که تأثیر آن بر گروه های آسیب پذیر به مراتب بیشتر از افزایش قیمت کالاهای اساسی است. در اقتصاد تورمی، قیمت دارایی گروه های بالای درآمدی افزایش می یابد و این درحالی است که گروه های پایین روز به روز با افزایش هزینه ها مواجه هستند. علاوه بر این، تخصیص ارز به واردات کالاهای اساسی، موجب قاچاق این کالاها به کشورهای همسایه شده بود؛ مساله دیگر، فساد وجود ارز چند نرخي بود که این موضوع حواشی زیادی را در خصوص تخصیص ارز ترجیحی به همراه داشت؛ با این حال، فعالان بخش خصوصی نیز معتقد بودند که ارز ۴۲۰۰ تومانی به جز رانت و فساد، رقابت پذیری را در فعالیت های اقتصادی کاهش داد.

نتیجه گیری

در این مقاله تلاش شد تا اقدامات و سیاستگذاری های ارزی بانک مرکزی در بحران های ارزی سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۷ مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد. بدین منظور مطالب و موضوعات مربوطه مطرح و تحلیل های لازم در این زمینه به انجام رسید. در این راستا باید در نظر داشت که در واقع یکی از اهرم های اصلی تحریم های اقتصادی، محدودیت دسترسی به منابع اقتصادی است که مهمترین آن ها تجارت برون مرزی است، لذا دولت هدف از یک جریان اصلی که نیازهای مادی جامعه از طریق آن برآورده می شود را از دست می دهد و نبود ثروت موجب می شود تا منابع لازم برای پیشبرد اهداف حقوق بشری موجود نباشد. برای مثال روشن است که ارتقای وضعیت دسترسی به منابع آموزشی، نیازمند صرف سرمایه های عظیم است و اگر کشوری به این منبع دسترسی نداشته باشد، قطعاً در پیشبرد اهداف با مشکل مواجه خواهد بود. ایالات متحده امریکا و اتحادیه اروپا بعد از انقلاب اسلامی و به ویژه در سالهای اخیر، به منظور دستیابی به اهدافی خاص در سیاست خارجی به طور فزاینده ای از سیاست تحریم اقتصادی علیه ایران استفاده کرده اند و بیشتر تحریم ها، تحریم های اقتصادی و سیاسی علیه ایران

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ترجیحی نمود. بر اساس بند ۵ مصوبه هیئت وزیران در تاریخ ۲۲/۱/۱۳۹۷ نرخ ارز به طور یکسان برای «همه» مصارف ارزی بر اساس هر دلار معادل ۴۲۰۰۰ ریال تعیین شد. با اعلام رسمی این تصمیم انتقادات فراوانی از سوی کارشناسان به دولت دوازدهم در ارتباط با تأمین ارز واردات همه کالاها با نرخ ترجیحی مطرح شد و این امر موجب گردید در اواخر خردادماه سال ۱۳۹۷ کالاهای وارداتی به ۴ گروه محدود شوند. کارشناسان اقتصادی مخالف با نرخ ارز ترجیحی معتقد بودند از آنجاکه مصرف گروه‌های پردرآمد از کالاهای تحت پوشش ارز ترجیحی نسبت به دهک‌های پایین جامعه بیشتر است؛ لذا این سیاست موجب بهره‌مندی بیشتر دهک‌های بالای درآمدی از یارانه ارزی مذکور شد و هدف اصلی سیاستگذار مبنی بر حمایت از اقشار کم‌برخوردار جامعه از طریق تخصیص ارز ترجیحی، محقق نگردید و بالعکس این اقشار ثروتمند جامعه بودند که بیشترین سود از یارانه ارزی را کسب نمودند و همین مشکلات سبب شد تا در سالهای بعد ارز ترجیحی نیز از بسته سیاستگذاری ارزی بانک مرکزی حذف گردد.

References

- Arbab Fazli, M, (2018). Currency Fluctuations in 2018, Its Appearance and Consequences in the Economy, "Economic News", 10. 138. (In Persian)
- Arezki, R, Brückner, M, (2011). Food Prices, Conflict, and Democratic Change, The University of Adelaide School of Economics, Research Paper No. 2011-04
- Azimi, S. A; Nofaresti, M, (2015), Studying the relationship between the government budget deficit and the trade balance in Iran within the framework of a dynamic structural macroeconomic econometric model, Quarterly Journal of Economic Research (Sustainable Growth and Development), 15, 2. (In Persian)
- Bani Taba, S. M; Hosseini Dowlatabadi, S. M, (2018), Analysis of the Currency Market Situation, Review of Government Measures and Providing Supplementary Suggestions, "Deputy of Economic Research of the Parliament". (In Persian)
- Bellemare, Marc F. 2015, Rising Food Prices, Food Price Volatility, and Social Unrest, Agricultural and Applied Economics Association. 97, 1
- Dapontas, D. (2011), "Comparing 1994, 2001 and 2008 currency crises in Turkey", Technological Institute of Ionian Islands.
- Ebrahimi, I, (2018). Currency Fluctuations in 2018-19 and 2019-20, Similarities and Differences, "Economic News Bimonthly", Issue 15. (In Persian)
- Garshasbi, A, (2015). The Role of the Foreign Exchange Center in Managing the Effects of Sanctions on the Import Sector, "Business Reviews", 70. (In Persian)

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی